

Uden ord: Om æstetiske oplevelser som vej ud af fordomme

Jeg sidder over for en mand i et tog. Han taler ikke dansk, men med gestikulation og øjenkontakt lykkes det ham at invitere mig til at se en video på hans telefon. Det er en video af hans døtre og børnebørn, som er blevet tilbage i Afghanistan, hvor jeg kan forstå, han også selv kommer fra. De danser, og jeg kan mærke på ham, hvor grebet han bliver af at betragte deres dans. Jeg bliver også grebet. Først af pigernes yndefulde og synkronne bevægelser, men som videoen spiller især af, hvordan billederne og lyden påvirker den afghanske mand. Situationen rører mig dybt, og jeg fyldes af en intens følelse. Da jeg står af toget kan jeg mærke en dyb samhørighedsfølelse med manden, og resten af dagen er jeg stærkt påvirket af den oplevelse, manden delte med mig.

Hvorfor blev jeg så påvirket af mødet med den afghanske mand? Hvad var det i vores møde, der forårsagede den stærke følelse af intensitet og nærvær, jeg oplevede? Og hvorfor følte jeg mig så samhørig med en fremmed mand, som jeg ikke engang kunne føre en samtale med?

I denne artikel undersøger jeg disse spørgsmål nærmere. Jeg har en fornemmelse af, at det møde, vi delte, besidder kvaliteter, som jeg mener kan være værdifulde i den tid, vi lever i; en tid der synes at være karakteriseret af tiltagende adskillelse mellem mennesker på baggrund af etnicitet og andre skel, og som fordrer, at vi finder måder, hvorpå vi kan imødegå fremmedgørelsen og forandre vores relationer.

Jeg hæfter mig især ved to ting i mødet med den afghanske mand: Først og fremmest den video som vi var sammen om, og som ved første øjekast var med til at fremkalde det, jeg kalder for en æstetisk oplevelse. Dernæst det faktum, at oplevelsen, med undtagelse af få engelske gloser, fandt sted uden ord. Jeg vil i det følgende vise, hvordan den samhørighedsfølelse, mødet med manden efterlod mig med, kan forstås som resultat af, at netop den ordløse, æstetiske oplevelse forandrede mine egne ubevidste fordomme.

Til det formål vil jeg inddrage en bestemt sans, nemlig *proprioception*. Jeg vil belyse, hvordan den proprioceptive sans kan spille en vigtig rolle i at forandre fordomme, idet den muliggør ordløs kommunikation (Calvo-Merino 2015, 5) og empati (Behrends 2012, 112). I forlængelse heraf vil jeg tydeliggøre, at denne forandring bliver stærkere, når den proprioceptive sans formidler en æstetisk oplevelse. Den æstetiske oplevelse, som jeg forstår som et fænomen, der også kan knytte sig til hverdagslige oplevelser, er nemlig karakteriseret ved at kunne forandre den der oplever, ligesom mødet med den afghanske mand skulle vise sig at forandre mig.

Men inden da: Lad mig forklare, hvad jeg forstår ved proprioception, og hvordan jeg bruger begrebet til at blive klogere på den ordløse, æstetiske oplevelse, der overgik mig den eftermiddag i toget.

Proprioception og fordomme

Etymologisk kommer proprioception af "proprius", dvs. at eje og at percipere. Proprioceptionen udgør således den sansning vi har af vores krop og dens position, fx holdning, orientering og balance (Shusterman 2012, 330), kort sagt, oplevelsen af vores egen krop indefra.

For det meste lægger vi slet ikke mærke til denne sansning, men den spiller imidlertid en afgørende rolle i vores daglige færden. Proprioceptionen hjælper os først og fremmest med at navigere i vores omgivelser. Men vores proprioceptive sansning spiller også på et mere subtilt plan en vigtig rolle, fordi den, som filosofen Richard Shusterman formulerer det, til en vis grad dirigerer vores opfattelse af det, vi møder i verden (Shusterman 2012, 57). Det sker via umiddelbare kropslige reaktioner, som vi sanser proprioceptivt.

Der findes mange forklaringer på, hvor disse umiddelbare kropslige reaktioner stammer fra. Fælles for forklaringerne er, at reaktionerne ses som udtryk for et erfaringsbaseret, foranderligt, automatiseret system, som – lidt forsimplet formuleret – opererer på et før-bevidst niveau.

Dette før-bevidste system, som jeg vælger at kalde det herfra, tager hånd om langt størstedelen af vore handlinger og tankeprocesser. Det er smart, for på den måde behøver vores bevidsthed ikke at bruge sine sparsomme ressourcer på alle de dagligdagshandlinger vi foretager, og de dagligdagsfænomener vi møder. Kun når vi møder noget, som vores før-bevidste system vurderer er vigtigt nok, sendes beskeden videre til vores bevidsthed, hvor den bliver til bevidst tanke og intenderet handling (Järvilehto 2015, 29).

Bourdieu kaldte det "habitus" (Bourdieu & Wacquant 1992, 106); neurovidenskaben kalder det "system 1" (Järvilehto 2015, 25-28) og affektteori beskriver, at dette før-bevidste system er det første, der reagerer på det, vi møder i verden (Kane 2015, 5).

Lad mig konkretisere det før-bevidste system ved at fremhæve de første minutter af mit møde med den afghanske mand. Da manden henvendte sig til mig, fik jeg allerførst en anspændt, ubehagelig fornemmelse indeni. Selvom jeg sansede fornemmelsen proprioceptivt, var det ikke et ubehag, jeg reflekterede over i momentet; kun når jeg nu på afstand genkalder mig oplevelsen, træder fornemmelsen frem i min erindring.

Med tanke på det før-bevidste system skyldtes denne umiddelbare, kropslige reaktion, at mandens henvendelse aktiverede nogle negative erfaringer i mit før-bevidste system, hvad Shusterman kalder en ubevidst fordom (Shusterman 2012, 330). Der kan være mange årsager til, at denne fordom blev aktiveret: den afghanske mands etnicitet, hans køn eller blot oplevelsen af uforberedt at blive kontaktet af en ukendt person. Den specifikke årsag i situationen er sådan set heller ikke vigtigt for denne artikel, og det vil jeg forklare i det følgende.

Proprioception og empati

For uanset årsagen er det centrale, at mit kropslige ubehag fortog sig i takt med, at jeg oplevede den afghanske mands imødekommende gestik, hans venlige smil og milde blik. Her viser sig et andet fænomen ved proprioceptionen: Den proprioceptive sans hjælper til, på et ikke-sprogligt niveau, at skabe empati mellem mennesker.

Ifølge hjerneforskeren Vittorio Gallese sker det, fordi vi, når vi observerer en bevægelse hos et andet menneske, proprioceptivt sanser, hvordan det føles at udføre den samme bevægelse. Derved aktiveres de samme følelser, som hvis vi selv udførte bevægelsen, og på den måde kan vi forstå (om end denne forståelse er kulturelt, individuelt og fysiologisk betinget) den andens følelser og intention (Gallese 2009, 492-493).

Den empati, der altså opstår i vores ordløse kommunikation, har desuden både en umiddelbar og en mere fundamental karakter, end vores verbale kommunikation. Umiddelbar, fordi den foregår i vores automatiserede, før-bevidste system. Fundamental, fordi den forståelse, der opstår på baggrund af kropslig erfaring, med Gallese ord er langt vigtigere for menneskers sociale kompetencer, end den der opstår på baggrund af bevidst rationalisering (Gallese 2009, 495).

Tilbage til togkupeen: Fordi jeg sansede den afghanske mands gestik og smil i min egen krop, og fordi jeg mærkede de følelser, der for mig ville være knyttet til disse udtryk, kunne jeg efterhånden som vores møde skred frem tolke hans intention som imødekommende og venlig. Og det var dermed den ordløse kommunikation, vi delte, som fik mit kropslige ubehag, min ubevidste fordom, til at fortage sig. Og dét, følger man Gallese, med en mere fundamental karakter, end havde jeg gennem en samtale tvunget mine proprioceptive sansninger i baggrunden.

Proprioceptionen er altså både med til at dirigere vores opfattelse af de mennesker, vi møder – som en slags ubevidste fordomme der kommer til udtryk i umiddelbare kropslige reaktioner – men den giver os samtidig mulighed for at opnå empati over for de selvsamme mennesker på et fundamentalt, ikke-sprogligt niveau, hvor igennem ubevidste fordomme kan forandres.

Som svar på det indledningsvise spørgsmål om, hvilken rolle den ordløse kommunikation spillede for mit møde med den afghanske mand, kan man altså sige, at ordløsheden lagde et slags empatisk fundament for, at min ubevidste fordom kunne forandres og den samhørighedsfølelse, jeg oplevede, kunne opstå.

Den æstetiske oplevelse

Da jeg steg af toget på Næstved station først på eftermiddagen, følte jeg mig forandret. Stadig dybt berørt, men nu på afstand af den intense kontakt med den afghanske mand, fyldtes jeg af en enorm åbenhed overfor, og kærlighed til, de mennesker, jeg gik forbi på perronen – overvældet over, at den samhørighed jeg følte med den afghanske mand, lige så vel kunne være opstået med ethvert af dem. I løbet af aftenen vendte jeg lidt efter lidt tilbage til min sædvanlige væren, men som jeg sidder her ved mit skrivebord, næsten et år efter, kan jeg stadig mærke den tilstand, oplevelsen satte mig i.

Jeg fornemmer imidlertid, at den intensitet og samhørighed, jeg oplevede i og efter mødet med den afghanske mand, ikke udelukkende kan forklares med, at vores ordløse kommunikation skabte empati. Derfor vil jeg vende mig mod den video, som dannede rammen om vort møde.

Jeg vil hævde, at videoen var afgørende for mødet og min reaktion. Det var netop den æstetiske oplevelse, som gjorde, at mødet ikke blot i øjeblikket og i timerne efter fik min ubevidste fordom til at forandres, men også i dag opleves som en meget stærk erfaring i mit før-bevidste system. Jeg baserer min forståelse på, at den æstetiske oplevelse gennem mange år har været kendt for at kunne forandre den der oplever. Det vil jeg vende tilbage til. Inden da vil jeg præcisere, hvad jeg forstår ved den æstetiske oplevelse her i artiklen, en definition der er inspireret af bl.a. Shusterman samt litteraten Hans Ulrich Gumbrecht.

Når jeg taler om den æstetiske oplevelse, mener jeg ikke enhver oplevelse af et æstetisk objekt, men snarere en oplevelse, som *træder frem* som en særlig oplevelse i forhold til andre mindre særlige oplevelser. Det er en oplevelse, der er kendetegnet ved at absorbere opleveren, som oplever en stærk følelsesmæssig kvalitet (Shusterman 1997, 33); en følelse af intens nærvær, som kommer til udtryk i en fornemmelse af kropslig intensitet (Gumbrecht 2004, 97). Den opstår pludseligt, overvælder os "ud af det blå" (Gumbrecht 2004, 111), og derfor er oplevelsen også forbundet med fravær af intentionalt, det vil sige, at den kun opstår, når vi lader os "rive med" af det æstetiske objekt.

Siden 1700-tallet og Emanuel Kant (Kokkos 2010, 159) har den æstetiske oplevelse været anset for *i sig selv* at kunne forandre os ved at rykke vores tankegang og perspektiv. 150 år efter Kant beskrev filosofen John Dewey, hvordan mødet med kunsten styrker vores evne til at konstruere nye forståelsesrammer (Kokkos 2010, 159), og æstetikprofessor Simon O'Sullivan formulerede i 2001 kunsten som indgang til en anderledes verdensopfattelse (O'Sullivan 2001, 128). Forandringskraften i den æstetiske oplevelse er blevet forklaret med, at kunsten i højere grad end andre fænomener tilgår det før-bevidste system, snarere end bevidstheden. I kraft af det før-bevidste systems mere fundamentale karakter, har kunsten således en særligt indgribende påvirkning på os (Shusterman 2012, 147). Min definition af den æstetiske oplevelse antyder, at det netop *er* vores før-bevidste system, vi kommer i kontakt med i den æstetiske oplevelse – via den følelse af kropslig intensitet, som vi sanser med vores proprioception.

Tilbage til det møde der er artiklens udgangspunkt: Hvis den æstetiske oplevelse altså har før-bevidst forandringspotentiale for den der oplever, så er det muligt, at den forandring jeg oplevede i den ordløse kommunikation mellem den afghanske mand og jeg – forandringen af mine ubevidste fordomme – fik endnu mere kraft, fordi jeg fik en æstetisk oplevelse i det møde.

Proprioceptionen som æstetisk sans

Jeg startede med at hæfte mig ved den video, den afghanske mand og jeg var sammen om – det æstetiske objekt, som var med til at igangsætte en æstetisk oplevelse i mig. Nu vil jeg gå et skridt videre. For nok synes jeg, at det var fængende at se hans dan-

sende børn og børnebørn, men det der rørte mig mest var imidlertid *hans grebthed* af videoen, som jeg sansede i kraft af den empati, der var opstået mellem os. Jeg mærkede, tolker jeg, noget af dén stolthed, glæde – men også den sorg der lå i mandens impuls til at vise mig videoen. Havde jeg været lige så grebet, hvis manden havde vist mig en bygning, han syntes var smuk? Det tror jeg ikke. Men hvis dén bygning var genstand for en fortælling om hans kærlighed til sin familie, hans savn efter dem – måske. Pointen er her, at dét æstetiske objekt, vi var sammen om, åbnede op for nogle fællesmenneskelige erfaringer. Og at det således ikke var videoen i sig selv, men snarere vores møde omkring disse erfaringer, som via proprioceptionen skabte en æstetisk oplevelse i mig.

Men hvordan kan jeg forstå den æstetiske oplevelse som noget, der kan opstå på baggrund af proprioceptiv sansning mellem mennesker – på baggrund af empati – frem for som resultat af et æstetisk objekt? For at forfølge denne tanke vil jeg vende tilbage til proprioceptionen, nærmere bestemt hvilken rolle den spiller i æstetiske oplevelser.

Først og fremmest er proprioceptionen altid en medspiller i æstetiske oplevelser. Både fordi den er en del af det altid aktive før-bevidste system, som den æstetiske oplevelse tilgår, men også fordi jeg, som før nævnt, sanser den kropslige intensitet, som oplevelsen er forbundet med, proprioceptivt.

Men det er også kendt, at der er fænomener, hvor den proprioceptive sans fungerer som selve *katalysatoren* for den æstetiske oplevelse. Det gælder fx i observationen af dans. Da jeg observerede pigernes bevægelser på videoen, var det med min proprioception som det primære redskab, at jeg blev berørt. Jeg mærkede, hvordan bevægelserne føles at udføre – og derved tolkede jeg dem som ”yndefulde”. Var jeg ikke siden blevet så stærkt grebet af den afghanske mands affektive tilstand, kunne selve denne ”yndefuldhed”, som jeg mærkede proprioceptivt, have medvirket til en æstetisk oplevelse (Montero 2006, 233).

Proprioceptionen er altså betydningsfuld og kan være omdrejningspunktet for fremkomsten af æstetiske oplevelser. Det er derfor muligt at forstå den æstetiske oplevelse, der overgik mig i mødet med den afghanske mand, som et resultat ikke blot af den video, vi var sammen om, men også af selve den ordløse kommunikation, vi delte, som fik mig til at sanse *hans grebthed* - og de bagvedliggende fællesmenneskelige erfaringer - proprioceptivt. Den særligt indgribende påvirkning, som vores møde havde på mig, kan derudover forstås i lyset af det fundamentale, før-bevidste forandringspotentiale, ideen om den æstetiske oplevelse indebærer.

Konklusion

Den ordløse kommunikation mellem manden og jeg skabte altså først og fremmest empati og rykkede ved mine egne ubevidste fordomme. Og den æstetiske oplevelse, denne empati fremkaldte, var med til at gøre forandringen i mig yderligere stærk og vedvarende.

Men, kan man indvende, er det ikke muligt, at jeg havde fået en tilsvarende æstetisk oplevelse, hvis vores møde havde baseret sig på samtale frem for ordløs kommunika-

tion? Det tror jeg ikke. Tværtimod antager jeg, at netop det ordløse møde er særligt fordrende for æstetiske oplevelser. I den ordløse kommunikation må jeg i højere grad, end når jeg samtaler, give mig hen til den proprioceptive sansning, der knytter sig til mit før-bevidste system; for at kunne kommunikere ordløst med den afghanske mand, måtte jeg indlade mig på sansningen af ham og dét, der foregik i min krop. Dermed befinder jeg mig dels nærmere det før-bevidste system, som den æstetiske oplevelse tilgår. Og dels foregriber det ordløse møde dermed en af forudsætningerne for den æstetiske oplevelse, nemlig, at jeg fralægger mig intentionalitet.

Men, indvender jeg så, var det ikke også fordi mødet opstod uventet, at jeg oplevede det så stærkt? Og hvor mange mennesker vil, som den afghanske mand, vælge at vise noget så betydningsfuldt til et fremmed menneske? Kræver sådanne møder ikke en så høj grad af mellemmenneskelig tillid, at min oplevelse er for usandsynlig til at kunne være af værdi for den tid, vi lever i?

Til de spørgsmål kan jeg kun svare, at der kan være mange flere fænomener på spil i mødet mellem den afghanske mand og mig, end dem jeg her har forsøgt at belyse. Alligevel mener jeg, at min fortælling er vigtig: Vigtig, fordi den vidner om, at både proprioceptionen og det æstetiske domæne kan være vigtige medspillere i, at gøre det der fremstår fremmed og utrygt til noget kendt og trygt. Og fordi det i sig selv er en påpegning af, at der i oplevelser, der unddrager sig sproget – og som derfor sjældent bliver givet megen opmærksomhed – findes fænomener, som kan have stor betydning for konkrete mennesker, der mødes i den verden, vi lever i.

Som jeg sidder her og skriver, kan jeg tydeligt huske, hvordan mødet med den afghanske mand føltes, og jeg kan mærke den fornemmelse, oplevelsen efterlod mig med. I hvor høj grad oplevelsen også påvirker mig, når jeg i praksis møder "den fremmede" i dag, er svært at formulere præcist. Oftest er jeg, måske som de fleste andre, ikke videre opmærksom på de umiddelbare kropslige reaktioner, sådanne møder giver mig, ligesom jeg kun sjældent befinder mig i en situation, hvor det er aktuelt.

Efter mit møde med den afghanske mand ved jeg imidlertid, at jeg, når jeg på ny konfronteres med mine ubevidste fordomme, skal lade dem komme an på en prøve. Som en nu integreret del af mit før-bevidste system danner oplevelsen dermed en modpol til de erfaringer, der den eftermiddag i toget tog form ud fra min indledende, ubevidste fordom over for den fremmede. Flere oplevelser kan give tyngde til denne modpol, den ordløse, æstetiske oplevelse er blot én variant. Derfor har jeg tillid til, at min reaktion, når en fremmed person igen henvender sig, med tiden vil blive en anden.

Referencer

- Behrends, Andrea. 2012. "Moving in and out of Synchrony: A concept for a new intervention fostering empathy through interactional movement and dance". *The Arts in Psychotherapy* 2: 107-116.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press.
- Calvo-Merino, Beatriz. 2015. "Sensorimotor aesthetics: Neural correlates of aesthetic perception of dance".
- I *Art, Aesthetics and the Brain*, redigeret af Joseph P. Huston m.fl. Oxford University Press: 209-222.
- Gallese, Vittorio. 2009. "Motor Abstraction. A neuroscientific account of how action goals and intentions are mapped and understood", *Psychological Research* 4: 486-498.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2004. *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Järvilehto, Lauri. 2015. *The Nature and Function of Intuitive Thought and Decision Making*. Springer.
- Kane, Brian. 2015. "Sound Studies without auditory culture: A critique of the ontological turn". *Sound Studies: An Interdisciplinary Journal* 1: 2-21.
- Kokkos, Alexis. 2010. "Transformative Learning through Aesthetic Experience: Towards a comprehensive method". *Journal of Transformative Education* 3: 155-177.
- Montero, Barbara. 2006. "Proprioception as an Aesthetic Sense". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 2: 231-242.
- O'Sullivan, Simon. 2001. "THE AESTHETICS OF AFFECT: Thinking art beyond representation". *Journal of the Theoretical Humanities* 3: 125-135.
- Shusterman, Richard. 1997. "The End of Aesthetic Experience". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1: 29-41.
- Shusterman, Richard. 2012. *Thinking through the Body*. Cambridge University Press.